

УДК 349.3

ДЕЯКІ ПИТАННЯ МЕТОДУ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Федчишина К. В.,

викладач кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна;
здобувач кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Анотація: Стаття присвячена дослідженню особливостей методу права соціального забезпечення. Розглядаються наукові позиції щодо визначення особливостей методу права соціального забезпечення. Аналізується єдність і диференціація правового регулювання відносин з соціального забезпечення, як особливості методу права соціального забезпечення. Доводиться, що єдність і диференціація є характерною особливістю методу права соціального забезпечення.

Ключові слова: метод правового регулювання, особливості методу права соціального забезпечення, єдність, диференціація, право соціального забезпечення.

Аннотация: Статья посвящена исследованию особенностей метода права социального обеспечения. Рассматриваются научные позиции относительно определения особенностей метода права социального обеспечения. Анализируется единство и дифференциация правового регулирования отношений по социальному обеспечению, как особенность метода права социального обеспечения. Обосновывается, что единство и дифференциация является характерной особенностью метода права социального обеспечения.

Ключевые слова: метод правового регулирования, особенности метода права социального обеспечения, единство, дифференциация, право социального обеспечения.

Annotation: The features of the method of social security law are developed in the article. Scientific positions to features of the method of social security law are considered. The unity and differentiation of legal regulation of relations of social security feature as a method of social security law are analyzed. The author proves that unity and differentiation is a characteristic feature of the method of social security law.

Key words: method of legal regulation, features of the method of social securing law, unity, differentiation, social securing law.

В умовах проведення соціальної реформи, спрямованої на розбудову України як демократичної, правової та соціальної держави, реформування законодавства України про соціальне забезпечення необхідним є дослідження як загальнотеоретичних, так і прикладних питань правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення. Безпосередньо це стосується й питання методу права соціального забезпечення як самостійної галузі права, актуальності наукового аналізу його особливостей, що має вагомий значення для вироблення науково-обґрунтованих передумов удосконалення правового регулювання відносин із соціального забезпечення.

У науці права соціального забезпечення питання методу були предметом дослідження багатьох вчених, зокрема, В. С. Андрєєва, К. С. Батигіна, Н. Б. Болотіної, О. Д. Зайкіна, Р. І. Іванової, С. М. Прилипка, Д. І. Рогачова, С. О. Сільченка, В. О. Тарасової та ін. Проте, не дивлячись на певну наукову розробку методу права соціального забезпечення, все ж необхідно звернути увагу на окремі його особливості, що не достатньо проаналізовані в науковій літературі, дослідження та вирішення яких сприятиме вдосконаленню правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення.

Слід зазначити, що проблеми методу права соціального забезпечення досліджувались у різних історичних та соціально-економічних умовах, на різних етапах розвитку системи соціального забезпечення. В радянський період, на етапі

становлення права соціального забезпечення, як самостійної галузі права, метод цієї галузі, насамперед, пов'язувався з такою особливістю предмета регулювання, як аліментарний характер відносин, що його складали. Водночас, як зауважувалося, держава була зобов'язаною надавати забезпечення в особі її органів управління чи установ або за її дорученням таке забезпечення мали надавати профспілки або органи колгоспів [1, с. 20]. Саме така точка зору, прихильниками якої були В. С. Андрєєв, О. Д. Зайкін, Р. І. Іванова, В. О. Тарасова та інші вчені, переважала в радянські часи. Із набуттям Україною незалежності, переходом до ринкової економіки, реформуванням соціального забезпечення відбулися зміни в усій системі права соціального забезпечення, у тому числі у його методі.

На сучасному етапі в науці права соціального забезпечення відсутня єдність стосовно визначення особливостей методу права соціального забезпечення як самостійної галузі права. Н. Б. Болотіна наводила ознаки, які характеризують метод права соціального забезпечення: 1) поєднання загальнообов'язкового державного соціального страхування і державного соціального надання; 2) поєднання імперативного і диспозитивного способів правового регулювання з перевагою імперативного способу, а також централізованого, муніципального і локального правового регулювання; 3) застосування спеціально-дозволеного типу правового регулювання (дозволено лише те, що прямо зазначено в законі), за якого право вимоги щодо надання соціального забезпечення належить фізичній особі, а обов'язок щодо надання певного соціального блага покладено на чітко

визначених суб'єктів; 4) для виникнення соціально-захисних правовідносин необхідна наявність особливих юридичних фактів (юридичного складу), в основі якого – настання певного соціального ризику – події, котра, як правило, не залежить від волі особи (настання інвалідності, досягнення пенсійного віку, тимчасова втрата працездатності, безробіття тощо) [2, с. 102].

У свою чергу, С. М. Прилипка особливостями методу правового регулювання права соціального забезпечення вважає: а) поєднання централізованого, регіонального та локального регулювання – при збереженні централізованого, як основного способу і визначення того, що держава і в умовах запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування є основним суб'єктом соціального забезпечення; б) наявність нормативних та договірних засобів впливу, тобто особливе поєднання імперативних та диспозитивних елементів у правовому регулюванні; в) специфічність правового статусу суб'єктів правовідносин з соціального забезпечення (наявність у них значних повноважень), а також обумовленість виникнення, зміни і припинення цих правовідносин певними юридичними фактами – подіями (страховими чи соціальними випадками); д) необхідністю волевиявлення громадянина на реалізацію свого права на соціальне забезпечення і рішенням відповідного органу про надання громадянину цього права; е) специфічність правового статусу суб'єктів правовідносин з соціального забезпечення, наявності у них значних повноважень, відсутності субординації і підпорядкування по відношенню один до одного; є) поєднання різноманітних джерел фінансування соціального забезпечення (за рахунок державного бюджету, обов'язкових страхових внесків, коштів органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та інших не заборонених державою джерел [3, с. 138-139].

М. Л. Захаров та Е. Г. Тучкова висловились про те, що до ознак методу права соціального забезпечення можна віднести імперативно-диспозитивне регулювання; поєднання централізованого регулювання з регіональним, муніципальним і локальним; недопустимість, як правило, договірної регулювання; обумовленість виникнення, зміни та припинення правовідносин специфічними юридичними фактами (як правило, подіями, які не залежать від волі людей); відносна автономність суб'єктів по відношенню до один одного; абсолютний характер прав громадян як суб'єктів відносин і недопустимість прийняття на свій розсуд рішень органом, який зобов'язаний надати забезпечення; адміністративний і судовий порядок захисту порушеного права громадян; застосування правовідновлюючих та правообмежуючих санкцій [4, с. 97].

Аналіз наведених вище та ряду інших позицій свідчить, що питання визначення ознак методу права соціального забезпечення є дискусійним. Проте, можна назвати особливості методу права соціального забезпечення, які так чи інакше виділяють переважна більшість науковців: поєднанням імперативного і диспозитивного способів правового регулювання з перевагою імперативного; поєднання

центрального, муніципального (або ж регіонального) і локального правового регулювання; виникнення відносин у сфері соціального забезпечення на основі специфічних юридичних фактів тощо. Однак, така характерна особливість методу права соціального забезпечення, як єдність і диференціація правового регулювання соціального забезпечення, є не достатньо дослідженою.

Питання єдності і диференціації як особливості методу правового регулювання були досить детально розглянуті в науці трудового права – галузі права, з якої безпосередньо взяло початок право соціального забезпечення. Для обґрунтування того, що єдність і диференціація є рисою методу права соціального забезпечення, слід звернутись до теоретичних напрацювань про метод та методи правового регулювання. Так, у філософському енциклопедичному словнику метод (від грец. *μέθοδος* – шлях дослідження чи пізнання, теорія, вчення) визначено як спосіб побудови і обґрунтування системи філософського знання; сукупність прийомів і операцій практичного і теоретичного освоєння дійсності [5, с. 364]. В юридичній енциклопедії метод правового регулювання визначено як спосіб впливу юридичних норм на суспільні відносини [6, с. 617].

О. М. Вітченко зазначає, що галузевий метод правового регулювання є сукупністю юридичних прийомів, засобів, способів, які відображають своєрідність впливу галузі права на суспільні відносини, спрямованих безпосередньо на формування та вираження із зовні можливої та належної поведінки суб'єктів у відносинах, які регулюються цією галуззю права. Правовий метод у цілому проявляється за допомогою двох важливих категорій – через норми права, які складають у сукупності галузь права та правові відносини [7, с. 54, 60]. У свою чергу, В. Д. Сорокін під правовим методом розумів сукупність юридичних прийомів, засобів, способів впливу соціальних керуючих систем, що входять до державного апарату, на соціально-правове середовище в цілому і на складові її елементи. При цьому, виділяв декілька характерних рис методу правового регулювання, з-поміж яких виокремлював наявність своєрідної, з загально-соціальної точки зору, матеріально-юридичної основи методу правового регулювання у вигляді заздалегідь встановлених або санкціонованих державою загальних правил поведінки людей – норм, що складають цілісну систему, яка безпосередньо охоплює всю сферу соціально-правового середовища [8, с. 85, 97].

Отже, метод правового регулювання визначають як сукупність прийомів, способів та засобів юридичного впливу на поведінку учасників суспільних відносин. При цьому, він проявляється через норми права тієї чи іншої галузі, в тому числі й права соціального забезпечення, та, як правило, закріплений у них. Норми виражають загальні, принципові положення, що характеризують конкретну галузь права з урахуванням сукупності всіх суспільних відносин, які регулюються відповідною галуззю (загальні положення, що характеризуються єдністю правового регулювання), або ж закріплюють тільки окремі сторони загальних

принципових положень або окремих видів суспільних відносин, що регулюються певною галуззю (спеціальні положення, що характеризуються диференціацією правового регулювання) [9, с. 128-129].

Загальновідомо, що метод права соціального забезпечення характеризується поєднанням імперативного і диспозитивного способів правового регулювання з перевагою імперативного, а також здійснення регулювання відносин у сфері соціального забезпечення на централізованому, муніципальному (регіональному) і локальному рівнях зі своєрідним поєднанням на кожному рівні державного та договірного регулювання соціального забезпечення. Саме на централізованому рівні використовується державний спосіб регулювання, який передбачає в собі наявність загальних і спеціальних норм, реалізація яких не потребує ніяких додаткових умов. Наприклад, на централізованому рівні регулювання відносин у сфері соціального забезпечення забезпечується значною кількістю як загальних законів: Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, «Про пенсійне забезпечення», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» тощо, так і спеціальних законів: «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» та ін. Відповідно, існування загальних та спеціальних законів на рівні централізованого регулювання відображає єдність і диференціацію правового регулювання соціального забезпечення. Проте, значна кількість нормативно-правових актів (законодавчих, підзаконних), спрямованих на регулювання відносин, що становлять предмет права соціального забезпечення, в окремих випадках призводить не до вдосконалення такого регулювання, а до появи колізій, прогалин, дублювання приписів правових норм тощо. За підрахунками експертів, державну політику у сфері соціального захисту та соціального забезпечення України сьогодні визначають близько 30 законодавчих актів, в той же час різноманітні пільги, соціальні виплати та соціальні послуги в Україні безпосередньо передбачені у 58 законах та більше ніж 120 підзаконних нормативно-правових актах [10, с. 3].

Муніципальний (регіональний) рівень має важливе значення для правового регулювання відносин з соціального забезпечення на окремій адміністративно-територіальній одиниці України, з урахування особливостей регіону. Так, ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування» визначено повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері соціального захисту населення, серед яких й встановлення за рахунок власних коштів і благодійних надходжень додаткових до встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення; підготовка і подання на затвердження ради цільових місцевих програм поліпшення стану безпеки і умов праці та виробничого середовища, територіальних програм зайнятості та заходів щодо соціальної захищеності

різних груп населення від безробіття, організація їх виконання; участь у розробленні цільових регіональних програм поліпшення стану безпеки і умов праці та виробничого середовища, зайнятості населення, що затверджуються відповідно районними, обласними радами тощо [11]. Тобто, органи місцевого самоврядування можуть приймати акти, якими розширюються гарантії соціального забезпечення, порівняно з чинним законодавством, що говорить про встановлення додаткових підстав диференціації. Наприклад, Розділ 9 Програми сприяння безпечній життєдіяльності у сфері соціального захисту населення м. Харкова на 2013-2014 роки, що затверджена рішенням 21 сесії Харківської міської ради 6 скликання від 19.12.2012, визначає додаткові, порівняно з чинним законодавством, гарантії соціального забезпечення окремих категорій громадян міста Харкова у вигляді пільг на оплати житлово-комунальних послуг; пільгового (безплатного) проїзду у міському електротранспорті та метрополітені тощо [12].

Локальний рівень регулювання відносин у сфері соціального забезпечення також має важливе значення та останнім часом набуває все більшого поширення, що зумовлено розвитком соціального діалогу на національному, галузевому та регіональному рівнях. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про колективні договори та угоди», у колективному договорі встановлюються взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин, зокрема ... забезпечення житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку працівників. У ст. 8 згаданого Закону, передбачається, що угодою на національному рівні регулюються основні принципи і норми реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин, зокрема щодо: ... мінімальних соціальних гарантій оплати праці і доходів всіх груп і верств населення, які забезпечували б достатній рівень життя; розміру прожиткового мінімуму, мінімальних нормативів; соціального страхування тощо [13]. Відповідно в актах органів місцевого самоврядування, колективних договорах та угодах містяться спеціальні норми, реалізація яких залежить від загальних норм, установлених державним способом правового регулювання.

У загальних та спеціальних нормах законодавства України у сфері соціального забезпечення проявляється єдність і диференціація правового регулювання відносин з соціального забезпечення. Єдність у праві соціального забезпечення свідчить про внутрішній, нерозривний зв'язок всієї сукупності норм, що регулюють відносини у сфері соціального забезпечення. Вона проявляється у законодавчому закріпленні (в загальних нормах) рівності прав громадян на отримання соціальних виплат, послуг, наданні натуральних видів допомог у разі настання обставин, визначених у законодавстві; встановленні однакових юридичних гарантій реалізації відповідних прав; закріпленні єдиних принципів та їх поширення на всі інститути права соціального забезпечення тощо. В той же час, диференціація зводиться до нормативно-правового закріплення (в спеціальних нормах) різних видів соціальних допомог, умов їх

надання, рівня соціального забезпечення залежно від певних соціально значимих обставин, зокрема суб'єктивних та об'єктивних факторів, які характеризують різноманітні властивості особи та її сім'ї (стать, вік, сімейний стан, наявність утриманців тощо), її трудову діяльність тощо. При цьому, дуже важливим є використання єдності і диференціації у сукупності, як особливості методу правового регулювання відносин з соціального забезпечення.

На підставі вищенаведеного, можна дійти висновку, що однією з важливих особливостей методу права соціального забезпечення є єдність і диференціація правового регулювання соціального забезпечення, які в науці права соціального забезпечення є недостатньо дослідженими. Єдність і диференціація правового регулювання соціального забезпечення відображається у загальних та спеціальних нормах законодавства України у сфері соціального забезпечення, при цьому вони є нерозривними та взаємозумовленими сторонами одного цілого. Врахування єдності і диференціації у сукупності з іншими особливостями методу права соціального забезпечення сприятиме вдосконаленню правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В. С. Социальное обеспечение в СССР. – М.: Изд-во «Юридическая литература», 1971. – 256 с.
2. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. – 2-ге вид., перер. і доп. – К.: Знання, 2008. – 663 с.
3. Прилипка С. М. Проблеми теорії права соціального забезпечення. Монографія. – Х.: ПП «Берека-Нова», 2006. – 264 с.
4. Захаров М. Л. Право социального обеспечения России: учеб. для студ. вузов, обуч. по спец. «Юриспруденция» / М. Л. Захаров, Э. Г. Тучкова. – 4-е изд. перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 640 с.
5. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильчев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
6. Юридична енциклопедія / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 2003. – В 6 т. – Т. 3: К-М. – 792 с.
7. Витченко А. М. Метод правового регулирования социалистических общественных отношений. – Саратов: Изд-во Саратовского унив-та, 1974. – 161 с.
8. Сорокин В. Д. Метод правового регулирования. Теоретические проблемы. – М.: Издательство «Юридическая литература», 1976. – С. 85, 97.
9. Гетьманцева Н. Д. Єдність і диференціація – характерний прояв методу трудового права / Н. Д. Гетьманцева // Теоретичні та практичні проблеми реалізації прав людини у сфері праці і соціального забезпечення: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конфер. (8-9 жовтня 2010 р., м. Харків). – Х.: Кроссроуд, 2010. – 527 с.
10. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування. – К.: Центр громадської експертизи, 2009. – 104 с.
11. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997р. – № 24. – Ст. 170.
12. Програми сприяння безпечній життєдіяльності у сфері соціального захисту населення м. Харкова на 2013-2014 роки: Рішення 21 сесії Харківської міської ради 6 скликання від 19.12.2012 № 989/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esm.kharkov.ua/zakonodavstvo/zakonodavstvo-mestnoe/programa-2013-2014/>.
13. Про колективні договори та угоди: Закон України від 1 липня 1993 р. № 3356-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993 р. – № 36. – Ст. 361.